

**Juris Jefuni**

## **Par Pareizticīgās baznīcas stāvokli Latvijā 1920. gados dokumentu atspoguļojumā**

**Atslēgas vārdi:** Latvija, Pareizticīgā baznīca, arhibīskaps Jānis Pommers, Maskavas Patriarhāts, likums, konfesija, diskriminācija

### **Kopsavilkums**

Raksts sniedz informāciju par Latvijas Pareizticīgās baznīcas (LPB) tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados un piedāvā tā novērtējumu, balstoties uz tā laika liecībām. Darbā ir izmantoti gan publicēti, gan nepublicēti dokumenti, tā laika speciāli izdevumi un prese; apkopoti un analizēti fakti, kas raksturo LPB tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados, apskatīta arī citu Latvijas kristīgo konfesiju situācija un veikta Latvijas valsts konfesionālās politikas analīze un interpretācija. Pētījums ir starpdisciplinārs, jo skarti gan vēstures, gan teoloģijas jautājumi.

### **Examining the Condition of the Orthodox Church in Latvia in the 1920s: insights from documents and facts**

**Keywords:** Latvia, Orthodox Church, Archbishop Jānis Pommers, Moscow Patriarchate, law, confession, discrimination

### **Summary**

The paper provides information on the legal status of the Latvian Orthodox Church in Latvia in the 1920s and offers its assessment based on the testimonies of that time. The author uses both published and unpublished documents, as well as special editions and the press periodicals of that time. The paper summarizes and analyzes the facts that characterize the legal status of the Latvian Orthodox Church in Latvia in the 1920s, examines various contexts including the situation of other Latvian Christian denominations, and analyzes and interprets the denominational policy of the Latvian state. The research is interdisciplinary in nature, as it considers both historical and theological issues.

### **Ievads**

LPB starpkaru periodam veltītajā historiogrāfijā<sup>1</sup> ir sastopams naratīvs par no valsts puses īstenotu LPB vajāšanas politiku. Retorikas par “vajāšanām”, kuru 1920.

---

<sup>1</sup> Šo naratīvu var atrast tā laika publicistikā: Pommers 2015, 124–130; historiogrāfijā: Balevics 1987, 52–53; Pozhidaev 2004, 78–79, 128–130; Gavrilin 2013, 78; Gavriļins 2015, 26, 30–31. Zīmīgi, ka Maskavas Patriarhāta (MP) oficiālajā izdevumā “Pravoslavnaia Entsiklopedia” A. Gavriļins personīgi distancējas no apgalvojuma par “LPB vajāšanām”, norādot, ka šīs informācijas avots ir arhibīskaps Jānis Pommers (Gavrilin 2020). “LPB vajāšanu” naratīvs atrodams arī J.

gados Rīgas arhibīskaps Jānis Pommers (1876–1934) un citi LPB pārstāvji adresējuši Latvijas valsts varai un plašākai sabiedrībai (galvenokārt publicistikas laukā), mērķis bija aizstāvēt LPB tiesības un intereses<sup>2</sup> apstākļos, kad pareizticīgo konfesija zaudēja dominējošas (ķeizara) konfesijas stāvokli, kuru tā baudīja Krievijas impērijā, kā arī zaudēja virkni savu nekustamo īpašumu, tostarp vairākus sakrālus un simboliskus objektus, tādējādi ciešot diskrimināciju. Balstoties šajā, no LPB puses izskanējušī retorikā, dažos historiogrāfiskajos darbos (skat. vēres 1 un 2) tika izdarīts secinājums par konsekventu un mērķtiecīgu Latvijas valsts īstenotu vajāšanas politiku pret LPB, kam seko dažu pētnieku mēģinājumi uzbūvēt konstruktus, kas izskaidrotu šīs it kā piekoptās politikas cēloņus.

Pētījuma hipotēze ir pieņēmums, ka Latvijas valsts 1920. gadu pirmajā pusē īstenotai politikai konfesiju jomā nepiemita apriors mērķis diskriminēt LPB (piem., vadoties pēc “rusofobijas”) uz citu konfesiju fona; minētās politikas mērķi bija vienādi triju lielāko konfesiju gadījumā.<sup>3</sup> Šī hipotēze tiek pārbaudīta, analizējot notikumus, kas atspoguļoti tā laika dokumentos.

Darba uzdevumi: apkopot un uz cita Latvijas konfesiju fona analizēt faktus, kas raksturo LPB tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados. Ir izmantoti tā laika avoti: publicēti un nepublicēti dokumenti, periodika – speciāli izdevumi (oficiālie statistikas apkopojumi) un prese. Nemts vērā politiskais, valsts drošības konteksts, etnisku minoritāšu tiesības, uz kuru fona veikta Latvijas valsts konfesionālās politikas (pirmām kārtām attiecībā pret LPB) analīze un interpretācija, pielietojot vēsturiski salīdzinošo un ģenētisko pētniecības metodi. Pētījums ir starpdisciplinārs – skarti gan vēstures, gan teoloģijas jautājumi.

### LPB patstāvības jautājums

1920. gada 10. februārī uz “LPB sasaucamas saeimas referentu komisijas” pieprasījuma par piemērotām telpām Rīgā LPB Saeimas (kongresa, turpmāk tekstā –

---

Kalniņa grāmatā: Kalniņš 2012, 247–249; šī naratīva kritika: Rimestad 2012, 130; Strods 2005, 73–74; Coja b. g. Daži autori PB vajāšanas politiku sasaista ar vietējo nacionālismu un rusofobiju kā valsts politikas elementu – šī viedokļa reminiscence, piem.: Gavrilin 2018, 105, 109. Z. Balevics šo naratīvu izmanto Latvijas Republikas diskreditācijai (Balevics 1987, 52–56). Savukārt F. Požidajevs postulē, ka LPB problēmu galvenais cēlonis starpkaru Latvijā bija tās politiku mērķtiecīgi piekopta rusofobija: “Pareizticības vajāšanai šajā zemes malā [Latvijā – *aut.*] aizvien piemita politisks, nevis reliģisks raksturs. Naids pret visu krievisko – rusofobija – slimība, kuru kultivējušas noteiktas politiskas aprindas Rietumos, ieguvusi plašu izplatību jaunās Latvijas valsts sabiedrisko un politisko darbinieku vidū. Ar rusofobiju sasirgušie dega ar naidu pret pareizticību vien tādēļ, ka šīs ticības nesēja ir krievu tauta [...] izdabānot saviem ārzemju mentoriem, viņi iemācīja naidu ne vien pret visu krievu tautu, krievu valodu, kultūru, ticību, bet arī pret celtnēm, dievnamiem, pieminekļiem – visu to, kas kaut kādā mērā atgādina Krieviju.” (Pozhidaev 2004, 78–79; tulkojums – *aut.*). Par to, cik patiesībā “rusofobiska” bija Latvijas valsts 1920. gados un cik šāds LPB problēmu skaidrojums atbilst patiesībai, skat. tālāk.

<sup>2</sup> Piem., arhibīskapa J. Pommera brālis A. Pommers citē arhibīskapa J. Pommera prezidentam J. Čakstem adresētu vēstuli (1921.–1922. gada mijā), kur tiek norādīts uz “LPB vajāšanām” (Pommers 2015, 124–130); savukārt A. Gavriļins citē kādu arhibīskapa J. Pommera runu, kura pēc satura ir tuva šai A. Pommera publicētajai vēstulei (Gavriļins 2015, 31). Tā kā vienīgā informācija par šo vēstuli ir atrodama tikai pie A. Pommera, S. Rimsteds apšaubā šīs vēstules pastāvēšanu (Rimestad 2012, 124); iespējams, ka A. Pommers savā publikācijā domājis minēto arhibīskapa J. Pommera runu, kļūdaini nosaucot to par vēstuli prezidentam. Zīmīgi, ka 1920. gados presē izskanējuši apgalvojumi gan par Pareizticīgās, gan par Luteriskās Baznīcas “vajāšanām” Latvijā – par ko skat. tālāk.

<sup>3</sup> Neizslēdz konkrētu amatpersonu aizspriedumus, personīgu nepatiku u. tml., kas birokrātiskā līmenī varētu izpausties viņu rīcībā attiecībā uz LPB.

LPB Saeima) rīkošanai komisija saņēma Iekšlietu ministrijas atbildi: “Latvijas Pareizticīgo draudžu pagaidu pārvaldei [...] Ieteicu Jums griezties pie Tautas padomes Prezidenta, kurš ir ar mieru atļaut Tautas padomes sēžu zāli Jūsu vajadzībām, ja tai laikā minētā zāle būtu svabada [...] Pēc raksta saņemšanas mācītājs J. Namnieks griezies pie Tautas Padomes Prezidenta Čakste kunga ar lūgumu [...] Uz ko Prezidents devis labvēlīgu atbildi un pašrocīgi uzrakstījis sekojošo: Ja nenotiek Tautas Padomes sēde, tad sapulce varētu notikt T. P. telpās. Atļauju tās aplūkot [...] 16/II” (LNA LVVA 7469-1-30, 17.–18. lpp.). Tādējādi 1920. gada 10. februārī Latvijas valstsvaras attieksme pret LPB bija labvēlīga: valsts augstākā amatpersona – Tautas Padomes prezidents Jānis Čakste (1859–1927) piešķir LPB Saeimai valsts parlamenta telpas, kas ir ne tikai vislabākās kvalitātes ziņā, bet telpas ar visaugstāko statusu valstī. Analogs šādam žestam rodams vēlīnās Romas impērijas un Bizantijas vēsturē, kad jau kristietību akceptējušie imperatori piešķīra Baznīcas koncilu rīkošanai savas greznās rezidences.

Taču tikšanās laikā J. Čakste visas valdības vārdā LPB komisijas loceklim priesterim J. Namniekam (1881–1942) paziņoja, ka valsts vara arī no LPB gaida noteiktus soļus, kas būtu valsts suverenitātes un drošības interesēs: “[...] ministru Taut. Pad. Prezidents izteicis Valdības uzskatu uz Pareizticīgo baznīcu – ka ja pēdējā nostādīs sevi patstāvīgi un neatkarīgi (autokefāli), tad tiesību ziņā viņa baudīs no valsts tās pašas vienlīdzīgas tiesības un priekšrocības, kādas tiks piešķirtas citām Latvijā pastāvošām konfesijām – Luterāņu, Katoļu,<sup>4</sup> bet ja Pareiztic. baznīca nostādīs sevi atkarībā no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs, tad viņa caur to nostāsies uz zemāka tiesību stāvokļa” (LNA LVVA 7469-1-30, 18. lpp.).

Tādējādi, pirmkārt, J. Čakstes viedoklis par LPB statusu tika izteikts mutiski un tam nebija oficiāla rakstura, tomēr šai neoficiālai daļai piemīt liela nozīme valsts politikas veidošanā attiecībā uz LPB. Otrkārt, J. Čakstes vārdu saturs ir pieejams tikai priesteri J. Namnieka atstāstījumā, kas tika ierakstīts citētajā dokumentā, resp., specifiska Pareizticīgās baznīcas (PB) termina “autokefāli[ja]” lietojums, visdrīzāk, ir referējošās personas (J. Namnieka) vai protokola sastādītāja paskaidrojums pie J. Čakstes vārdiem.<sup>5</sup> Treškārt, baznīcas “patstāvība un neatkarība” ir domāta kā neatkarība “no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs”, pie kā nav noteikti sīkāki kritēriji šīs prasības definēšanai, kā arī nav noteiktas konkrētas sankcijas

<sup>4</sup> Šajā laikā Vatikānā atradās Latvijas pagaidu valdības pilnvarotais Jāzeps Rancāns (1886–1969), ar Svēto Krēslu pārrunājot Latvijas neatkarības atzīšanu. J. Rancāns raksta, ka caur viņa personu Latvijas pagaidu valdība savus Romas Katoļu baznīcai izvirzītos “noteikumus darīja zināmus Romai”, arī to, ka valdība ir “ar mieru atbalstīt baznīcas dzīves atjaunošanu ar nosacījumu, ka Rīgas bīskapam jānāk no latviešu garīdzniekiem”, ka šis hierarhs būs atkarīgs tieši no pāvesta (nebūs pakļauts kādas kaimiņvalsts hierarhijai), viņa jurisdikcijai būs padota arī Kurzeme un Zemgale (Rancāns 1948, 1). Respektīvi, Latvijas valdības mērķis bija izveidot Latvijas robežās vienotu vietējo Romas Katoļu baznīcu, kas nebūtu atkarīga no Polijas vai Lietuvas vietējām Romas katoļu baznīcām, tās priekšgalā būtu etniskais latvietis. Latvijas valdības vēlme īstenojusies 1920. gada aprīlī, kad Romas katoļu bīskaps Rīgā Eduards O’Rurke (1876–1943) atkāpies no Rīgas katedras, dodot iespēju izraudzīt latviešu izcelsmes kandidātu Rīgas hierarha amatam (LNA LVVA 1370-1-75, 38., 43. lp.). Tādējādi valdības izvirzītie noteikumi, saskaņā ar kuriem tā būtu “ar mieru atbalstīt” gan Pareizticīgās baznīcas, gan Romas Katoļu baznīcas “dzīves atjaunošanu”, bija diezgan līdzīgi un balstīti vienādā principā: vietējai baznīcai Latvijā jābūt maksimāli neatkarīgai no ārējiem centriem – cik to pieļauj katras konfesijas doktrīna (atšķirībā no Pareizticīgās baznīcas, kur iespējams veidot vietējās autokefālas baznīcas, Romas Katoļu baznīcas centralizācija ap Svēto Krēslu Romā ir dogmatiski nostiprināta).

<sup>5</sup> Šis termins protokola tekstā iekļauts iekavās, kas ir iespējams rakstiskā, nevis mutiskā runā, taču J. Čakste paudis savu un valdības viedokli mutiski.

prasības neizpildes gadījumā. Ceturtkārt, nodotā informācija ir visas valdības kopējā, nevis J. Čakstes personīgā pozīcija. Piektkārt, demonstratīvi labvēlīga J. Čakstes un valdības nostāja pret PB 1920. gada februārī norāda, ka Latvijas valsts varai nav mērķa to diskriminēt, ja PB Latvijā sniegs vismaksimālāko atbalstu valsts suverenitātei, kādu tā spēj sniegt no savas puses, – neatkarīgā valstī nostādot sevi “neatkarīgi [...] no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs”, t. i., “autokefāli”.<sup>6</sup>

Pretēji valstsvīru vēlmēm LPB autokefalizācijas iespējas bija ierobežotas ar subjektīviem un objektīviem faktoriem. Ar pirmajiem ir jāsaprot krieviskās pareizticīgo kopas<sup>7</sup> bieži vien etnisku tradīciju un kultūras interešu, nevis reliģisku apsvērumu motivēta vēlēšanās saglabāt visciešākās (ciešākas nekā starp divām vienlīdzīgām māsām – autokefālām Baznīcām) attiecības ar Maskavas Patriarhātu (MP). Uz šo vēlēšanos 1920. gadā norādīja viens no krieviskās kopas vienotas pozīcijas paudējiem, uzsverot, ka Latvijas krievu izcelsmes pilsoņiem saikne ar Krieviju ir ļoti svarīga, un šī saikne būtu jānodrošina caur LPB palikšanu MP jurisdikcijā (Rimestad 2012, 118–199). Savukārt ar objektīviem faktoriem ir jāsaprot tas, ka LPB pilnīga neatkarība “no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs” 1920. gadā nebija iespējama, jo tajā brīdī Latvijas teritorijā nebija ne tikai pareizticīgo hierarhijas – bīskapa kārtas garīdznieku korpusa, kas nodrošinātu pietiekamu kvorumu jauno hierarhu iesvētīšanai bez nepieciešamības iesaistīt savus kolēģus no ārvalstīm –, bet vispār neviena pareizticīgo hierarha.

No turpmākiem notikumiem var secināt, ka 1920. gadu sākumā Latvijas valsts vara principā bija gatava samierināties ar to, ka LPB objektīvā vajadzība pēc hierarhijas varētu būt apmierināta, iesaistot “personas un iestādes, kuras atrodas ārzemēs”,<sup>8</sup> ja tas nebūtu afilētas ar MP – akceptējot iespēju hierarhijas problēmas risināšanai vērsties Konstantinopoles Patriarhātā (KP).

Tādējādi jautājumā par LPB attiecībām ar MP Latvijas valsts vara ieņēma pozīciju, kas bija pilnīgi pretēja LPB krieviskās kopas artikulētajām vēlmēm. Dažreiz vēsturnieki Latvijas valsts varas pozīcijas skaidrojumu mēģina atrast jaunizveidotās valsts nacionālismā, taču šāds skaidrojums neatbilst 1920. gadu Latvijas politikas un sabiedriskās dzīves reālījām<sup>9</sup>. Tātad ir jāsecina, ka valsts politikas LPB statusa

<sup>6</sup> Saikni starp valsts neatkarību (šī fenomena jauno laiku izpratnē) un Baznīcas autokefāliju teorētiski pamatojis 19. gadsimta sākumā grieķu teologs T. Farmakidis (Farmakides 1840). Jāņem vērā, ka gan pašam J. Čakstem (kā bijušajam Krievijas impērijas politiķim), gan citiem Latvijas valdības locekļiem bija ilggadējā personiskā pieredzē balstīta izpratne par to lomu, kuru PB (ja tā ir skaitliski vērā ņemama kopiena) tradicionāli var un tiecas spēlēt valsts, sabiedrības un starptautisko attiecību laukā. Tostarp viņiem bija zināms, ka atšķirībā no pasaules mērogā centralizētas Romas Katoļu baznīcas (RKB) PB, tāpat kā Luteriskā baznīca, tiecas veidot savas neatkarīgās struktūras katrā atsevišķā valstī. Teorētiski modelējot iespējamās notikumu attīstības scenārijus, ir pamats domāt, ka, ja MP 1920. gados sekmētu Latvijas suverenitātes nostiprināšanu samērīgi tam, kā to tajā laikā darīja Vatikāns, tas celtu LPB prestižu valsts un sabiedrības acīs, kas atspoguļotos tās stāvoklī valstī.

<sup>7</sup> Krieviskā kopa LPB bija skaitliski lielāka par latvisko, lai gan latvisko kopu var uzskatīt par aktīvāku un politiski ietekmīgāku Latvijas kā nacionālās valsts apstākļos.

<sup>8</sup> Kā bija norādīts, ar līdzīgu situāciju valsts varai bija jāsamierinās RKP gadījumā.

<sup>9</sup> Par krievu diasporas stāvokli Latvijā 1920. gados skat.: Gusachenko 2016 (autors analizē Latvijas krievu skautu organizācijas vēsturi); Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā (08.12.1919.); Likums par mācību un svētku dienām skolās (30.09.1921.). Kā etniskas satiecības piemēru var minēt vienīgo ārpus PSRS pastāvošo profesionālo krievu teātri Rīgā. Mītu par Latvijā parlamentārisma periodā it kā bijušo valsts īstenotu rusofobijas politiku pārliecinoši kļiedē fakts, ka vecticībnieku draudze, kura etniskā ziņā ir praktiski homogēna (sastāv no krievu tautības pārstāvjiem) un orientēta uz krievu tradīciju pieņemšanu, attiecībās ar Latvijas valsti un sabiedrību nav saskārusies ar LPB situācijai

jautājumā (mudinot LPB izvairīties no afilācijas ar KPB) vienīgais racionālais izskaidrojums ir valsts drošības apsvērumi, kā par to liecina Latvijas 1921. gada diplomātiskā sarakste: “Neesot nekādu šaubu, ka tiklīdz Krievijā nodibināsies daudz maz nacionālā valdība, tad viņi arī centīsies izmantot pareizticīgo baznīcu kā politiskas aģitācijas līdzekli jauno valstu atkalpievienošanai Krievijai” (LNA LVVA 1370-1-272, 32. lp., 1370-1-75, 37., 50. lp.).

### **LPB juridiskais statuss valstī un LPB īpašumi**

1920. gadu sākumā un vidū LPB kanonisko statusu bija iespējams interpretēt gan kā LPB patstāvību, gan kā LPB lielāka vai mazāka mēroga atkarību no KPB, un šī nenoteiktība apgrūtināja LPB un valsts attiecības. Šajā laikā valsts nebija pārliecināta nedz par to, ka LPB nav kaut kādā mērā pakļauta MP, nedz par to, ka LPB spēj īstenot savu patstāvību praksē. Savā pirmajā 1920. gada 25.–27. februāra LPB Saeimas rezolūcijā LPB proklamēja “garīgus sakarus” ar MP “hierarhiskā ziņā” (LVA LVVA 1370-1-28, 48, 62. lp., 7469-1-30, 14. lp.). LPB pastāvēja divas ticīgo – latviešu un krievu – grupas ar radikāli atšķirīgiem ieskatiem par LPB statusa noteikšanu attiecībā pret MP, turklāt katra no šīm grupām pretendēja uz Rīgas Kristus Piedzimšanas katedrāli. Šis iekšējais īpašuma strīds negatīvi ietekmēja visu LPB īpašumtiesību nostiprināšanas procesu 1920. gadu sākumā.<sup>10</sup> Lai gan jau 1920. gada 25.–26. augustā LPB Saeimā (kongresā) abām grupām izdevās satuvināties baznīcas vienotības labad – gan atrodot kopsaucēju katedrāles jautājumā, gan svītrojot no rezolūcijas jebkādas atsauces uz MP un sakariem ar to (tādējādi virzoties uz autokefāliju) –, turpmākajos gados no valstsvaras puses ik pa laikam izskanēja šaubas, vai LPB ir tiešām tā sabiedriskā struktūra, kura ir pilntiesīga pārstāvēt Latvijā pareizticīgo konfesiju un pretendēt uz attiecīgiem īpašumiem. Pēc tā, kad arhibīskaps J. Pommers pieņēma LPB vadību (1921), balstoties uz viņa 1921. gada no MP iegūtā tomosa (dokumenta par baznīcas kanonisko statusu) specifiskām normām, LPB turpināja autokefalizācijas procesu, izvairoties gan no MP atkarības, gan no pārejas KP jurisdikcijā. Taču valsts varas skatījumā LPB vajadzētu izveidot apvienotu struktūru ar Somijas PB un Igaunijas PB (LNA LVVA 1370-1-272, 32.–33., 42. lp.; 1370-1-75, 28.–31., 34., 37.–38. lp.) un turpmāk virzīties KP jurisdikcijā.

Valsts varas un Latvijas sabiedrības aprindās radās iespaids, ka arhibīskaps J. Pommers cenšas noslēpt LPB atkarību no MP (LVA LVVA 1370-1-75, 32., 37.–38., 41., 43. lp.). Attiecīgi J. Čakstes priesterim J. Namniekam neformāli izteiktais brīdinājums, ka šādā situācijā LPB “nostāsies uz zemāka tiesību stāvokļa”, tika uzturēts spēkā un realizēts ar birokrātiskiem līdzekļiem; daudzos gadījumos Latvijas likumi vai tiesu lēmumi attiecībā uz LPB tika pārkāpti.<sup>11</sup>

---

līdzīgām problēmām (jāatzīmē gan, ka vecticībnieki bija slēgta kopiena, kas nepretendēja uz ietekmi uz visu Latvijas sabiedrību, ko savukārt nevar teikt par LPB). Tātad LPB 1920. gadu problēmu cēloņus nav pamata meklēt latviešu nacionālismā vai “rusofobijā”.

<sup>10</sup> Šie strīdi apgrūtināja un aizkavēja likumiskā regulējuma par LPB pieņemšanu; līdzīgu iemeslu dēļ šāds regulējums ilgstoši nevarēja tikt pieņemts arī attiecībā uz vecticībnieku draudžu apvienību. Jāatzīmē, ka strīdi par dievnamu lietošanu pastāvēja arī luterāņu vidū starp latviešu un vācu draudzēm.

<sup>11</sup> Jāatzīmē, ka 1920. gadu sākumā Latvijas valsts vara mēdza arī “caur presi dot mājienu pareizticīgo draudzēm” (LNA LVVA 1370-1-75, 38. lp.).

Taču kopumā Latvijas tiesiskā sistēma bija darbspējīga: LPB līdzās pārējām konfesijām saņēma valsts pabalstu un savu interešu aizstāvēšanu ārvalstīs,<sup>12</sup> tiesības saņemt no valsts zemi draudzes uzturēšanai (Coja 2016, 172), brīvību un valsts atbalstu savas doktrīnas pasniegšanā valsts skolās,<sup>13</sup> iespēju nodrošināt brīvlaikus skolēniem pēc savas konfesijas kalendāra, tiesības laulāt un vest metriskas grāmatas, garīgi apkalpot karaspēka daļas un cietumus.<sup>14</sup> Galīgais LPB un valsts tiesiskais regulējums – Ministru kabineta Noteikumi par Pareizticīgās baznīcas stāvokli (ar likuma spēku) – tika pieņemts agrāk (1926) nekā līdzīgs tiesiskais regulējums Luteriskajai baznīcai (1928). Tomēr vilcināšanās ar LPB regulējumu līdz 1926. gadam radīja priekšnosacījumu LPB īpašumu problēmai,<sup>15</sup> jo LPB juridiskais statuss valstī nebija viennozīmīgs. Tas skāra gan baznīcas sakrālos objektus, gan citus īpašumus, kuriem bija saimnieciskas, reprezentatīvas un izglītības iestāžu funkcijas<sup>16</sup>. LPB un LELB uzstāja uz pirms Pirmā pasaules kara izveidojušās stāvokļa konfesiju saglabāšanu attiecībā par sakrālajiem īpašumiem (dievnamiem). Tomēr 1923. gadā notikušā referendumā šī koncepcija netika atbalstīta, kas savukārt sniedza valstij iespēju pārskatīt šo stāvokli.

Ir saglabājušies trīs LPB sastādītie sarakstu melnraksti<sup>17</sup> (LNA LVVA 7131-1-22, 50.–51., 55., 64. lp.), kuros uzskaitīti sakrālie objekti, tostarp semināra un garīgās skolas ēkas ar dievnamiem,<sup>18</sup> kas atradās pareizticīgo rīcībā pirms Pirmā pasaules kara un vēlāk tika atsavināti no LPB.<sup>19</sup> No šiem sarakstu melnrakstiem, kas daļēji pārklājas, var secināt, ka atsavināti tika 27 – 28 sakrālie objekti, no kuriem apmēram puse bija

<sup>12</sup> Kā ārzemēs evakuētu īpašumu atgriešana, kompensācijas par kara postījumiem (LNO LVVA 7469-1-68, 80. lp.).

<sup>13</sup> Jāatzīmē, ka ar Likuma par mācības valodu Latvijas skolās 5. panta nosacījumiem (10.12.1918.) Latvijas Evaņģēliski Luteriskās Baznīcas (LELB) ieceltie skolotāji zaudēja savus amatus. Turpretī bijušo pareizticīgo draudžu skolu skolotāji (šīs skolas jau bija kļuvušas par Izglītības ministrijas skolām) saglabāja savus amatus (Zariņš 1939, 30). 1920. gada presē atrodamas ziņas par mēģinājumiem, balstoties uz minētā likuma 5. pantu, ierobežot LELB darbību skolās (Anonīms 1920, 279). Var secināt, ka skolu izglītības jomā LELB tikusi diskriminēta, salīdzinot ar LPB.

<sup>14</sup> Tomēr jāatzīmē, ka 1920. gados valsts, pretēji RKB un LELB situācijai, nenodrošināja LPB piederīgiem iespēju iegūt augstāko izglītību teoloģijā. Arī vidējā teoloģiskā izglītība LPB tika nodrošināta vēlāk nekā divām minētajām konfesijām – 1926. gadā.

<sup>15</sup> It kā LPB līdzīga situācija ar likumiskā regulējuma iztrūkumu, kuru piedzīvoja LELB, īpašumtiesību problēmas šai konfesijai neradīja – valsts iestādes pret šīs konfesijas īpašumiem izturējās korekti un respektēja likumus. LELB īpašumu atsavināšana notikusi vienīgi agrārās reformas ietvaros (izņemot Rīgas sv. Jēkaba katedrāles gadījumu). Tomēr LELB, kuras mācītājmuižām pirms agrārās reformas piederēja milzīgi īpašumi, starp visām Latvijas konfesijām materiālā ziņā cieta visvairāk (LPB nebija tik daudz lielu agrāru īpašumu, kas būtu samazināmi agrārās reformas ietvaros). Atsevišķos gadījumos trūcīgām LPB draudzēm zeme pat tika piešķirta. S. Coja (Coja 2016, 139–141) atzīmē, ka centieni nacionalizēt PB īpašumus (arī dievnamus) bija bieži balstīti PB valsts baznīcas (*staadkirche*) stāvoklī Krievijas impērijā, kamēr Luteriskā baznīca Krievijas impērijā no 1832. gada baudīja zemāku stāvokli (*landeskirche*). Respektīvi, dažādas valsts un pašvaldību institūcijas pie katras izdevības centās atņemt LPB nekustamā īpašuma objektus, uz kuriem varēja raudzīties kā uz Krievijas impērijas īpašumiem. Daudzus objektus LPB tomēr izdevās aizsargāt vai atgriezt savā īpašumā (bieži vien tiesas ceļā). Kopumā LPB īpašumu situācijā 1920. gadu pirmajā pusē var saskatīt minētā J. Čakstes brīdinājuma realizāciju.

<sup>16</sup> Sakrālajiem īpašumiem vai tādiem objektiem kā, piem., Baznīcas vadītāja rezidence ticīgo uztverē piemīt ne tikai materiāla, bet arī simboliska nozīme, kā arī reprezentatīva funkcija, kas nosaka konfesiju statusu valstī un sabiedrībā.

<sup>17</sup> Sarakstu melnraksti ir sastādīti rokrakstā, atrodas kladē un nav datēti; klade aizpildīta 1926.–1927. gadā.

<sup>18</sup> 1920. gadu pirmajā pusē periodiski bija apdraudēti arī citi LPB nekustamie īpašumi, tostarp sakrālie objekti.

<sup>19</sup> Kapliča pie Rīgas Centrālās stacijas nebija atsavināta vai iznīcināta 1925. gadā, tā tikusi izjaukta un paredzēta uzstādīšanai Brāļu kapos Rīgā vai citā vietā pēc LPB ieskatiem (LNA LVVA 7469-1-68, 81–82, 86–87, 89–92). Taču, kā izriet no arhīva materiāliem, valsts nepiešķīra līdzekļus uzstādīšanas darbiem, piedāvājot to uzstādīt “no tiem līdzekļiem, ko Saeima asinējusi pareizticīgo baznīcu remontiem” (LNA LVVA 7469-1-68, 91). Par izjauktas kapličas turpmāku likteni šobrīd nav ziņu.

ierīkoti telpās un teritorijās ar sekulāru funkciju (izglītības, militārās iestādēs<sup>20</sup> u. tml., turklāt vismaz 4 izvietoti ēku iekšstelpās – t. s. mājas dievnami<sup>21</sup>) vai nonākuši pareizticīgo rīcībā caur Krievijas impērijas īstenotu atsavināšanu no citām konfesijām.<sup>22</sup> Plašāk LPB īpašumu problēmu ir analizējis S. Coja (Coja 2016, 165).<sup>23</sup>

Situācijā, kad daudzi īpašumi tika atsavināti un process varētu turpināties, arhibīskaps J. Pommers LPB vārdā uzturēja asu publisku retoriku, veltīdams Latvijas varas aprindām un sabiedrībai neglaimojošus salīdzinājumus gan ar komunistisko Krieviju, gan ar seno Babiloniju, šajā retorikā plaši lietojot vārdu “vajāšanas”. Šis jēdziens no tā laika polemikas tika nekritiski aizgūts akadēmiskajā historiogrāfijā.

1920.–1925. gada notikumu dalībnieku retorika par LPB vajāšanām no valsts varas puses ir izskaidrojama ar saspīlētu situāciju starp LPB, valstsvaru un Latvijas sabiedrību (valsts varai un sabiedrībai kā šo norišu līdzdalībniecēm šī retorika bija adresēta – konkrētu problēmu atrisināšanai par labu LPB). Tomēr šī “melnbaltā” jeb “vajāšanu” retorika, kurai piemīt publicistisks raksturs, baznīcas, valsts un sabiedrības attiecību niansētu un 1920. gadu periodā mainīgu kopainu neatspoguļo adekvāti. Jāņem vērā, ka jēdziens “vajāšanas” ir viens no senākajiem kristietības pamatjēdzieniem ar konkrētu un stabilu saturu, ar kuru šis termins tiek lietots Jaunajā Derībā (Glikā Bībele, ApD. 7:59, 8:1) un kristietības historiogrāfijā kopš tās vissenākā perioda.<sup>24</sup> Jēdziens ietver represijas, kas tiek izvērstas pret ticīgajiem kā fiziskām personām viņu ticības dēļ, kā arī personīgu tiesību ierobežošanu.

### Valsts šķir konfesiju īpašumu strīdus

Izveidojot Latviju kā valsti, kas apvieno ne tikai Vidzemes un Kurzemes, bet arī Latgales teritorijas, bija jārisina jautājums par Latgalē tradicionāli dominējošas RKB klātbūtni Rīgas reģionā, no kurienes šī konfesija tika padzīta ar varu 17. gadsimtā – Zviedrijas valdīšanas laikā; arī Krievijas impērijas laikā RKB bija pārstāvēta Rīgā visai pieticīgi. Jāatzīmē, ka Vatikāns sekmēja Latvijas neatkarības atzīšanu *de jure*, kas bija svarīgs pienesums Latvijas suverenitātes nostiprināšanai. 1923. gadā notika referendums par baznīcām un lūgšanas namiem, uz kura rezultāta pamata valsts izšķīrās pārskatīt vēsturiski izveidojušos sakrālo vietu sadali starp konfesijām Rīgā, nevis iekonservēt 1914. gada 1. augusta situāciju, uz ko pastāvēja LELB un LPB. Šī izšķiršanās nozīmēja, ka RKB tiek nodoti daži no tās kādreizējiem īpašumiem, kas

<sup>20</sup> Liepājas Karostas garnizona sv. Nikolaja katedrāle, kas 20. gadsimta sākumā tika uzcelta kā pareizticīgo dievnams, 1930. gados tika pielāgota Latvijas garnizona dievnama funkcijām luterāņu, katoļu un pareizticīgo konfesiju dievkalpojumiem. Tādējādi pareizticīgie saglabāja savā rīcībā katedrāles dienvīdus altāru (Anonīms 1936).

<sup>21</sup> Dažos gadījumos šādi “mājas dievnami” tika izvesti uz Iekšējās Pirmās pasaules kara laikā. Tomēr, tā kā saskaņā ar PB tradīcijām dievnama altāra pārvietošana aizskar dievnama sakralitāti, šī darbība ir nevēlama – ticīgo vidū tā var tikt saprasta kā altāra svētumu zaimošana. Jāatzīmē, ka attiecībā uz likvidētu “mājas dievnamu” skaitu minētie saraksti nav pilnīgi.

<sup>22</sup> Jāatzīmē, ka sv. Pētera un Pāvola pareizticīgo katedrāle Rīgā bija uzcelta zviedru laika koka luterāņu baznīcas vietā. Šo dievnamu pēc Pirmās pasaules kara ieņēma ārvalsts reliģiskā organizācija – Igaunų Luteriskā Baznīca, nevis LELB. Starpkaru periodā LPB neizdevās šo dievnamu atgūt.

<sup>23</sup> Vasarnīca Buļļos, par kuras atsavināšanu rakstījis S. Coja (Coja 2016, 173), kā izriet no 1926. gada dokumentiem, palikusi LPB īpašumā (LNA LVVA 7469-1-68, 4. lp., 135.–136. lp., LNA LVVA 7469-1-67, 6. lp., LNA LVVA 7469-1-69, 58.–59. lp.).

<sup>24</sup> Piem., Seksts Julijs Afrikāns (Sextus Julius Africanus, 160–240), Cēzarejas Eisebijs (Εὐσέβιος, 263–339), Sokrats Sholastiķis (Σωκράτης ὁ Σχολαστικός 380–440).

vēstures gaitā nonāca citu konfesiju īpašumā. Šī valsts rīcība izraisīja LELB un LPB protestu vētru, kas atspoguļota presē (tostarp ārvalstu) ar asām ziņām par abu šo konfesiju “vajāšanām” Latvijā (G-a 1923;<sup>25</sup> Anonīms 1923; T-is 1923), taču RKB īpašumā tika nodots Rīgas sv. Alekseja klosteris, kas Krievijas impērijas laikā atradies pareizticīgo rīcībā, kā arī no LELB atsavināta Rīgas sv. Jēkaba katedrāle, kuras nodošanai RKB īpašumā nācās iesaistīt bruņotu policistu vienību.<sup>26</sup>

Kopš 18. gadsimta beigām līdz 1839. gadam, Krievijas impērijai pārvaldot tagadējo Latvijas teritoriju un īstenojot savu politiku konfesiju jomā, piespiedu kārtā tika likvidēta Uniātu Baznīca (UB), kas bija afiliēta ar RKB un atradās Romas pāvesta jurisdikcijā.<sup>27</sup> Tās ticīgie bija piespiesti vai nu pievienoties KPB, vai iekļauties esošajās RKB latīniskā rita draudzēs. Savukārt visus UB sakrālos objektus un citus īpašumus Krievijas valsts vara nodeva KPB, par spīti tam, ka ar šo īpašumu rašanos Latvijas teritorijā PB nebija nekāda sakara.<sup>28</sup> 1920. gados RKB mēģinājusi pretendēt uz bijušās UB īpašumiem, kas Krievijas impērijas laikā nonāca KPB un vēlāk LPB rīcībā.

Šie mēģinājumi bija neraksturīgi kūtri tradicionālai RKB rīcībai savu īpašumtiesību aizstāvēšanā, it īpaši sakrālo objektu piederības jautājumos. Attiecīgi RKB panākumi bija minimāli, piemēram, liels sasniegums bija kādreizējā uniātu (baziliāņu) klostera Ilūkstē sadalīšana starp LPB un RKB (kopš UB likvidācijas Krievijas impērijas laikā klosteris bija pilnībā nodots KPB). Latvijas uniātu vēstures pētnieks V. F. Plenne šajos īpašumu strīdos konstatē RKB dīvainu izvairīšanos no apelēšanas pie UB īpašumtiesībām (Plenne b. g.), lai gan 1923. gada referenduma iznākums deva nopietnu tiesisku pamatu aktīvai rīcībai šajā virzienā.

Sakarā ar šo dīvaino faktu ir jāpievērš uzmanība Valsts statistiskās pārvaldes 1921.–1935. gada izdevumos lietotai terminoloģijai latviešu un franču valodā. Tā, piemēram, 1920. gadā tapušajā rakstā (publicēts 1921) publikācijas latviešu tekstā pareizticīgie ir apzīmēti ar terminu “pareizticīgie”, franču tekstā – “orthodoxes”, savukārt Romas katoļi ir apzīmēti kā “katoļi”/“catoliques” (Valsts 1922, 5). Taču 1925. gada un nākamajās publikācijās pareizticīgie konsekventi tiek apzīmēti “grieķu katoļi (pareizticīgi)”/“cathol. grecs” (franču tekstā termins “orthodoxes” vairs netiek lietots), savukārt katoļi – “Rom.-katoļi”/“cathol. rom”. 1935. gada publikācijā (Salnītis, Skujenieks 1935, 84) terminoloģijai sniegts paskaidrojums: “grieķu katoļi, kurus parasti sauc arī par pareizticīgiem”.<sup>29</sup>

Tādējādi periodā starp 1921. un 1925. gadu Valsts statistiskās pārvaldes oficiālais izdevums veica grozījumus terminoloģijā latviešu un franču valodā, konsekventi apzīmējot pareizticīgos ar jēdzienu “grieķu katoļi”, ar kuru citkārt mēdz apzīmēt

<sup>25</sup> Šajā rakstā tiek apgalvots, ka RKB no valsts saņemot lielāku pabalstu uz vienu ticīgo nekā LELB.

<sup>26</sup> Abus dievnamus (ar turpat esošo klosteri) RKB zaudēja reformācijas laikā.

<sup>27</sup> Draudžu īpašumi, t. sk. dievnami, atradās vietējo muižnieku īpašumā, savukārt klosteri piederēja Baziliāņu ordenim (Plenne 2024).

<sup>28</sup> Te ir jāpaskaidro, ka situācija Ukrainā un Baltkrievijā bija citāda: pēc Brestas ūnijas (1596) Žečpospolitas teritorijā daudzi pirms tam PB piederējuši īpašumi tika piespiedu kārtā nodoti uniātiem. Tomēr Latvijas teritorijā PB īpašumi, kas tika nodoti UB, nav konstatēti.

<sup>29</sup> Skujenieks 1925, 60, 64, 76, 79–80, 82, 156–194; Skujenieks 1930, 100, 155–159, 166–172, 178, 193–206, 344–345; Salnītis, Skujenieks 1935, 78, 84–86, 89–91, 106–120.



uniātus; savukārt katoļus apzīmējot tieši kā Romas katoļus.<sup>30</sup> Ņemot vērā to, ka nedz pašas LPB nosaukumā, nedz tās lietvedībā apzīmējums “grieķu katoļi” (vai tā atvasinājumi) netika izmantots,<sup>31</sup> valsts oficiālās terminoloģijas maiņa starp 1921. un 1925. gadu attiecībā uz LPB pārstāvētu konfesiju, visdrīzāk, atspoguļo attiecīgu politisku izšķiršanos, liekot noprast, ka par Latvijā kādreiz bijušo uniātu (kurus citkārt mēdz dēvēt par grieķu katoļiem) tradīcijas turpinātājiem valsts atzīst pareizticīgos (kuri kopš 1925. gada oficiālos statistikas izdevumos tiek konsekventi saukti par grieķu katoļiem), nevis katoļus (kuri kopš 1925. gada konsekventi oficiāli saukti par Romas katoļiem).

Var domāt, ka šī valsts varas pozīcija UB īpašumu jautājumā bija zināma RKB, tas izskaidro RKB kūtumu mēģinājumos pretendēt uz kādreizējas UB īpašumiem.<sup>32</sup> Tādējādi valsts rīcība UB īpašumu lietā varētu pildīt LPB piešķirtas neformālas kompensācijas funkciju, proti, LPB par labu RKB, zaudējot prestižu klosteri ar bīskapa mītnes ēku<sup>33</sup> Vecrīgā, nostiprināja savas īpašumtiesības uz lielu skaitu kādreizējo uniātu īpašumu provincē, tostarp uz kādreizēja baziliāņu klostera dievnamu Jēkabpilī, pusi no kādreizējā baziliāņu klostera Ilūkstē un daudziem citiem dievnamiem, kapličām un lauksaimniecības zemes īpašumiem Latgalē un Sēlijā.

### Secinājumi

Ņemot vērā postošā Pirmā pasaules kara sekas Latvijā, kā arī to, ka valsts demokrātiskās institūcijas bija dibinātas nesen, konfesionālā politika valsts pirmajos pastāvēšanas gados atradās izveidošanas stadijā un nebija stabila. Attiecīgi šīs politikas objektīvs novērtējums nevar būt balstīts atsevišķās epizodēs un prasa ilgāku (vairāku gadu) perioda analīzi.

No izklāstītiem faktiem var secināt, ka valsts un pašvaldību iestāžu rīcība LPB tiesību (t. sk. īpašumtiesību) un interešu ievērošanas jomā 1920. gadu pirmajā pusē bija nekonsekventa, brīžiem haotiska, ar negatīviem un pozitīviem (kompensējošiem) piemēriem. Apskatot uz citu konfesiju fona valsts īstenotu politiku pret LPB 1920.–1926. gada periodā, nevis atsevišķas epizodes, šo politiku kopumā var uzskatīt par vērstu uz līdzsvaru starp konfesijām un sabalansētu, nevis mērķtiecīgi tendētu uz LPB diskrimināciju. Liela loma šī balansa izbūvē pieder valsts varas pozīcijai UB īpašumu lietā. Jāatzīmē, ka valsts sniedza materiālo atbalstu, iespēju darboties skolās, armijā un cietumos visām tradicionālām konfesijām.

<sup>30</sup> Rimstads (Rimestad 2012, 123) atzīmē kāda Latgales katoļa ar pseidonīmu “Letigallus” 1920. gada rakstu par latviešu valodā ierastā termina “pareizticība” aizstāšanu: tiek piedāvāts gan variants “prawoslawība”, gan variants “Krievijas austruma-greku ticība” (Letigallus 1920); tāpat “Letigallus” rakstā ir atzīmēts, ka RKB Latvijā esot nelabvēlīgos apstākļos attiecībā pret valsti un citām konfesijām: “[...] kas myusu luteriskai waldībai byus loboks un meiloks: katoli woj prawoslawi [...] sowas ticības un baznīcas dzeiwi mums byus joaizstow tikwin sowim spakim”.

<sup>31</sup> Savukārt Krievijas impērijā PB tiktu paplašināta nosaukumos, kurus lietoja oficiālos izdevumos; atsauc uz šādu apzīmējumu pastāvējusi (Prostrannyi 1830, titula lp.; “Opredelenie Sviateishego Sinoda .. Pravoslavnyia Grekorossiiskiiia Tserkvi”; *Tserkovnyia vedomosti* (1901) Nr. 8), kas kalpotu par pamatojumu Valsts statistiskās pārvaldes lietotai terminoloģijai.

<sup>32</sup> Domājams, ka valsts varas skatījumā RKB pārmērīga nostiprināšanās Latvijā būtu bīstama. Šajā gadījumā valsts būtu ieinteresēta atbalstīt LPB, lai nodrošinātu līdzsvaru starp konfesijām un sabiedrisku mieru.

<sup>33</sup> Šī ēka kādreizēja Romas katoļu klostera teritorijā bija uzbūvēta 19. gadsimta beigās PB virsganu vajadzībām.

1920. gados triju Latvijas lielāko konfesiju – pareizticīgo, luterticīgo un Romas katoļu – aprindām lielākā vai mazākā mērā piemita diskriminācijas upura retorika un sūdzības par savu stāvokli attiecībā pret valsti un pārējām konfesijām. Šī retorika kalpoja katras konfesijas interešu aizsargāšanai valsts, sabiedrības un citu konfesiju priekšā, valsts un sabiedrības sekularizācijas apstākļos: norisinājās izglītības un agrārā reforma, 1923. gada “dievnamu” referendums, kas sankcionēja īpašumu pārdali starp konfesijām. Var pieļaut, ka LPB un LELB gadījumā šī retorika bija pārspīlēta, taču jāņem vērā, ka abas konfesijas pirms Krievijas impērijas sabrukuma baudīja privilēģētu stāvokli tagadējās Latvijas teritorijā, salīdzinot ar Romas katoļu, vecticībnieku u. c. konfesijām. Šī retorika bieži vien atspoguļo tās lietotāju subjektīvu un konfesionālu attieksmi pret jaunu pieredzi mainīgajā realitātē – parlamentāriskā, nacionālā, daudzkonfesionālā un sekulārā valstī, kurā Krievijas impērijas laikā pastāvējušās konfesiju privilēģijas nevar tikt saglabātas, kurā pastāv ne tikai ticības, bet arī preses un vārda brīvība, kurā konfesiju problemātiku var izmantot dažādi politiskie spēki. T. sk. nav izslēdzami dažu politiķu un žurnālistu “izklupieni” pret PB un tās svētvietām, kas ir neizbēgams vārda un preses brīvības apstākļos. Latvijas valsts konfesionālā un drošības politika bija vērsta uz nacionālo baznīcu izveidi lielāko konfesiju ietvaros, respektīvi, baznīcu, kuras maksimāli atbalsta Latvijas kā nacionālās valsts suverenitāti un kuras ir maksimāli neatkarīgas no ārējiem, it īpaši no Latvijai nedraudzīgiem centriem. Tā kā starpkaru Latvijā valsts un baznīca nebija formāli (ar likumu) sašķirtas, šīs politikas īstenošanai valsts vara izmantoja dažādus paņēmienus – tiešu administrēšanu no valsts puses (LELB līdz 1927. gadam), nevēlama hierarha atstādināšanu (RKB 1920. gadā), diskrimināciju īpašumu jomā (LPB līdz 1925.–1926. gadam). Tāpat valsts īstenoja virkni sekularizācijas pasākumu, kas skāra LELB un LPB funkcionēšanu sabiedrībā (piem., laulības šķiršanas tiesības) un nekustamos īpašumus (t. sk. agrārā reforma). Tādējādi visas trīs lielākās konfesijas 1920. gados saskārās ar spiedienu no valsts puses.

### Avotu un literatūras saraksts

Anonīms. (1920) Konzistorija un skola. *Latvijas Skola (Latvijas Skolotāju sav-bas izd.)*, Nr. 06-07: 279. lpp.

Anonīms. (1923) Igaunijas ev.-lut. baznīcas kongresa uzdevumā. *Svētdienas Rīts*, 8. jūlijs: 4. lpp.

Anonīms. (1936) Liepājas katedrāles altāri pārvesti Rīgā. *Rīts*, 30. novembris: 7. lpp.

G-a (1923) Baznīcu jautājums. *Latvis*, 6. jūlijs: 1. lpp.

Glika Bībele, 8. izdevums (B. g.). <https://www.bible.com/bible/2406/GEN.1.LG8> (06.03.2025.)  
Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA): 1370. f. (Iekšlietu ministrijas Baznīcu un konfesiju departaments), 7131. f. (Jānis Pommers, Latvijas Pareizticīgo Baznīcas arhibīskaps), 7469. f. (Latvijas Pareizticīgo Baznīcas Sinode).

*Latvijas statistiskā gada grāmata 1921.* (1922) Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

Letigallus. (1920) Prawoslawība Latvijā. *Latgolas Words*, 7. septembris: 4. lpp.

*Prostrannyi Khristianskii Katikhizis Pravoslavnyia Kafolicheskia Vostochnyia Greko-Rossiiskii Tserkvi.* (1830) Moskva: v Sinodal'noi tipografii.

Rancāns, J. (1948) Reigas veiskupijas atjaunošona un tōs pyrmais veiskups Ed. O'Rurks. *Latgola*, 23. septembris: 1. lpp.

Salnītis, V., Skujenieks, M. (1935) *Ceturkā tautas skaitīšana Latvijā 1935.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

Skujenieks, M. (1925) *Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

T-is. (1923) Jauni ārzemes protesti Jēkaba baznīcas lietā. *Latvijas Sargs*, 4. jūlijs: 1. lpp.

Balevics, Z. (1987) *Pareizticīgo Baznīca Latvijā.* Rīga: Avots.

Coja, S. (2016) Pravovoe polozhenie Latviiskoi Pravoslavnoi Tserkvi v 20-kh – nachale 30-kh godov XX veka. Krāj.: *Latviiski pravoslavnyi khronograf. Vypusk II.* Rīga: LPB Sinode. 139.–173. lpp.

Coja, S. (B. g.) *Latvijas Pareizticīgā baznīca starpkaru gados.* <http://www.russkije.lv/lv/lib/read/latvian-orthodox-church-1918-1940.html> (22.04.2024.).

Farmakides, Th. (1840) *Apologia.* Athens: Angelou Angelidou.

Gavrilin, A. (2013) Neizvestnye latviiskie sviashchenniki: protopresviter Nikolai Perekhval'skii. *The Orthodoxy in the Baltics*, Nr. 10 (1): 65-100.

Gavrilin, A. (2018) Canonical status of the Latvian and Estonian Orthodox Churches in the beginning of the 1920's. *The Orthodoxy in the Baltics*, Nr. 7 (16): 101-112.

Gavrilin, A. (2020) Latviiskaia Pravoslavnaia Tserkov'. Krāj.: *Pravoslavnaia Entsiklopedia.* <https://www.pravenc.ru/text/2463149.html> (22.07.2023.)

Gavriļins, A. (2015) *Jānis (Garklāvs): Pareizticīgais latvietis.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Gusachenko, A. (2016) Dvizhenie "Sokol" v kontekste russkoy emigratsii v Latvii v 20–30-kh godakh XX veka. Krāj.: *IV Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya Voprosy Istoricheskoy Nauki.* Moskva: Buki-Vedi. 23.–35. lpp.

Kalniņš, J. (2012) *Latvju krusta ceļš.* Rīga: San Estera.

Plenne, V. F. (2024) Elektroniskā sarakste ar J. Jefuni, 29. janvāris (ar sarakstes dalībnieku piekrišanu).

Plenne, V. F. (B. g.) Uniāti (grieķu katoļi) Latvijas teritorijā 17.–19. gs. Krāj.: *Pro Hereditate Catholica.* <https://fsspx-fsipd.lv> (23.04.2024.)

Pommers, A. (2015) *Pareizticība Latvijā. Vēsturiskais apcerējums.* Rīga: LPB Sinode.

Pozhidaev, F. (2004) *Sviashchennomuchennik Ioann, arhiepiskop Rizhskii.* Rīga: Balva.

Rimestad, S. (2012) *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940).* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Strods, H. (2005) *Metropolīts Augustīns Pētersons. Dzīve un darbs 1873–1955*. Rīga: LV fonds.

Zariņš, J. (1939) *Pareizticīgās baznīcas un tās mantas tiesiskais stāvoklis Latvijā*. Rīga: LPB Sinodes izdevums.